

Київська Академія 17 (2020): 186–190.
<https://doi.org/10.18523/1995-025x.2020.17.186-190>
<http://ka.ukma.edu.ua>

Максим Яременко

**Ціборовська-Римарович, Ірина. Друкарня
Бердичівського монастиря босих кармелітів:
історія та видавнича діяльність. 1758–1844
(Київ: Академперіодика, 2019), 652 с., 28 с. іл.**

Після тривалого затишшя книги та бібліотеки, які дають підстави міркувати про історію читання, поширення ідей, зміну інтелектуального клімату, релігійну культуру тощо, стали знову достатньо активно досліджуватися українськими істориками. Останнім часом було укладено й опубліковано також низку каталогів та книгознавчих описів, що не може не тішити. Водночас чи не найменше уваги у такому дослідницькому пошвавленні відведено історії друкарень. Годі нагадати, що досі немає, наприклад, доброї студії про киево-печерську типографію бодай XVIII ст., у якій би детально висвітлювалася її робота, коло долучених осіб, співпраця з іншими видавничими осередками, цінова політика та книжковий бізнес, хоч джерел про це аж ніяк не бракує. Що вже казати про менші друкарні або ті, що діяли не під крилом Православної Церкви (чи не відлунює тут тиск стереотипу, що «наше», «українське» — то православне чи, принаймні, греко-католицьке?).

Серед тих видавничих осередків, що досі не здобулися на прискіпливу увагу науковців, — друкарня бердичівських кармелітів босих. Саме цьому, мало вивченому українському латиношрифтовому центру виготовлення книг, присвячено монографію Ірини Ціборовської-Римарович. Праця цінна не лише тим, що стосується недослідженої проблеми, а й своєю тематичною комплексністю. Авторка всебічно підходить до бердичівського книгодрукування: аналізує його у контексті історії чернечого осередку та його діяльно-

сті, розглядає виготовлення, оформлення та поширення продукції, її репертуар, кількісні та якісні характеристики.

Структурно монографію поділено на дві частини. Перша складається із чотирьох розділів. Спочатку Авторка коротко характеризує функціонування Бердичівського монастиря, слухно зауважуючи, що годі вивчати його друкарню без врахування історії осередку та ролі кармелітів босих у локальному, і не лише, житті — культурному, соціальному, економічному. Водночас Ірина Ціборовська-Римарович демонструє потенціал книг монастирської друкарні як джерела для історії кляштору. Наступний параграф присвячено розповіді про чудотворний образ Бердичівської Богородиці — монастир видавав тексти про неї та її зображення, активно дбаючи про поширення культу Божої Матері. Далі розглянуто історію друкарні від її створення до останнього видання та закриття і перевезення обладнання до Житомира. У цій частині вперше наведено в українському перекладі латинськомовний королівський привілей на заснування друкарні, коротко обговорено питання коштів на її фундування, локалізацію, приміщення та обладнання, прибутки, згадано про долучених до її діяльності осіб (найбільше — про префектів). Затим Авторка ревізує висловлені раніше припущення про продуктивність друкарні, формати та накладі продукції, історію окремих видань. Тут помічними стають не лише актові джерела, а й інформація з титульних аркушів (зауважмо, що Ірина Ціборовська-Римарович переглянула понад тисячу примірників бердичівських друків). У цьому ж параграфі опубліковано джерело — реєстр бердичівських видань із рапорту місцевого поліцмейстера. Завершує перший розділ частина про поширені у кармелітській продукції присвяти — їх проаналізовано під кутом зору джерельної цінності для вивчення історії друкарні та її благодійників.

У наступному розділі представлено номенклатуру бердичівських видань (молитовники, аскетичні, богослужбові, агіографічні праці, проповіді, історична, художня та навчальна література, присвячена Богородиці продукція, позиції, що стосуються життя кармелітів, каталоги книг), їхні мови, формат, обсяг, ілюстрування. Розшукуючи збережені нині екземпляри, Авторка виявила невідомі досі назви друків. Важливими є піонерські атрибуції бердичівських контрафактних едіцій. І, звісно ж, не обійшлося без аналізу однієї із візитівок бердичівського книговидання — господарських календарів, що їх

випускали аж до 1865 р., себто ще два десятиліття після закриття типографії у монастирі. Завершує розділ додаток — добірка сентенцій та рим із календарів останньої третини XVIII — першої третини XIX ст.

Третій розділ присвячено художньому оформленню та друкарським особливостям кармелітської продукції (цей сюжет, як і решта, досі залишався недостатньо вивченим). Ірина Ціборовська-Римарович розглядає шрифти, оформлення титульних аркушів, гравюри і їхніх авторів, орнаменти; пояснює, як на ті чи ті елементи впливало друкарське начиння, що його використовували; порівнює оформлення бердичівських книг із виданнями інших друкарень. Останній, четвертий, розділ першої частини монографії піднімає проблему «життя» кармелітських книг. Окрім каталогів різних інституцій, що фіксують у своїх бібліотеках бердичівські друки, Авторка ретельно аналізує провенієнції перших та наступних власників (всього вивчено понад 1140 екземплярів!) і демонструє історію та достатньо широку географію переміщення видань — аж до фондів сучасних установ. Вивчення нотаток, наліпок із шифрами, тиснень, екслібрисів тощо дає змогу поміркувати про соціальний зріз власників та популярність тих чи тих назв продукції.

Друга частина монографії — науковий хронологічний опис, примірник за примірником, понад 1140 екземплярів (929 назв) — має не лише унікальний довідковий характер, а й величезний джерелознавчий потенціал. Його значення зростає не лише тому, що це найповніший перелік виданої кармелітами між 1760-м і 1864-м роками продукції, але й завдяки описаним тут невідомим раніше позиціям, вказанню примірників, які збереглися донині, виправленню та уточненню досі помилково атрибутованих книжок, врешті, представленню всієї виявленої продукції разом із поаркушевими виданнями. Наскільки важливою є інформація книг кармелітів босих як історичних свідчень, було вже продемонстровано у першій частині монографії, де аналізуються передмови, присвяти, провенієнції тощо друків. Тут же в бібліографічному описі переглянутих дослідницею видань подано, окрім імені автора та назви видання, відомості про його формат та колацію, фізичний стан примірників, їхні особливості, оформлення, наявність присвят, маргіналії та провенієнції, місце зберігання і сучасні облікові записи. До тих позицій, що відомі за іншими описами, а не переглянуті Авторкою, додано вказівку на джерела інформації.

Монографію завершують переконливі висновки, адже вони спираються на солідну доказову базу, зокрема й різнопланові джерела (каталоги, архівні матеріали, збережені екземпляри), на виявлення та опрацювання яких покладено чимало часу. Годі нагадати, що Ірина Ціборовська-Римарович вдало поєднала дослідницькі пошуки не лише в низці центральних та регіональних бібліотек і архівів в Україні та сусідніх державах, а й у музеях, чийм джерельним потенціалом вітчизняні історики користуються вкрай рідко. На окрему похвалу заслуговує «творча манера» Авторки: вона не просто викладає фактичні дані, дотичні теми дослідження, а й представляє свідчення того чи того джерела з максимальною повнотою, надаючи тим самим читачеві можливість запозичувати з монографії чимало інформацій. Так, у тексті наведено цілі фрагменти з раритетних видань (вірші, календарні відомості тощо).

Не останню роль у позитивному враженні від монографії відіграє те, що її взірцево оснащено необхідними для зручного використання додатками й покажчиками — без них послуговуватися книжкою, особливо її науково-бібліографічною частиною, було б складно. Спеціально годиться відзначити й високий рівень редакційно-видавничої підготовки книжки, її дизайн та оформлення. Мова не лише про якісний папір, тверду палітурку, наявність закладки. Видання (палітурка, форзац та нахзац, шмуцтитули, сторінки) тематично вдало оздоблюють ілюстрації та друкарська орнамента з бердичівських видань, що по-своєму «візуалізує» викладене у тексті дослідження. Цільовому призначенню монографії цілком відповідають і кольорові та чорно-білі ілюстрації із сучасними та старими видами Бердичівського кармелітського монастиря, зображеннями його чудотворної ікони, портретами фундаторів, різноманітними гравюрами з видань, про які йдеться у тексті. Загалом, мало якій серед сучасної української наукової продукції повезло на таке ошатне й доречне оформлення, адже монографії супроводжуються максимум чорно-білими ілюстраціями, та й ті не завжди належної якості. Дослідження ж Ірини Ціборовської-Римарович за високим поліграфічним рівнем співмірне не так із науковою продукцією, як з альбомами мистецьких артефактів, що, нехай і рідко, але таки з'являються в Україні. Під цим кутом зору рецензовану монографію можна вважати взірцевою для наступних наукових видань.

Поєднання новаторського дослідження історії друкарні бердичівських кармелітів босих з науковим описом її всієї нині відомої продукції, та ще й якісне оформлення монографії, роблять цю книжку вельми помітним і важливим явищем у студіях над українським книгодрукуванням.